

EL REPRESENTANT DE L'ORDE DE MONTESA A LES CORTS VALENCIANES: UNA REVISIÓ ICONOGRÀFICA

JOSEP CERDÀ I BALLESTER

RESUM

Tradicionalment s'havia identificat amb Jaime Juan Falcó el cavaller de Montesa pintat al quadre del Braç Eclesiàstic del Palau de la Generalitat. L'article que presentem, amb diversa informació sobre la història de l'orde de Montesa, planteja la possibilitat de que el personatge representat siga un altre, en concret el XIV i darrer Mestre de la institució, Pedro Luis Galcerán de Borja.

ABSTRACT

Traditionally the Montesa's knight, who is showed in the picture of the Braç Eclesiàstic at Palau de la Generalitat, had been identify with Jaime Juan Falcó. The article which we show with several information about the history of Montesa's order, possibility that the character could be another, in particular the XIVth and last Mestre of the institution, Pedro Luis Galcerán de Borja.

El passat mes d'agost la premsa donava la notícia: "Les pintures murals de la *Sala Nova* del Palau de la Generalitat, després de més d'un any de treballs de restauració, podien contemplar-se ja en tot el seu esplendor"¹.

A propòsit de dites pintures, de la resta del patrimoni moble i del mateix palau, al llarg del temps han anat escrivint diversos autors. De les pintures, inclús se n'han fet treballs que han permés identificar la majoria dels personatges representats, amb la qual cosa podem afirmar que el palau de la Generalitat és hui un monument ben conegut des del punt de vista de la seua història i el seu patrimoni.

No obstant, anem a centrar el nostre treball en l'anàlisi d'un dels personatges pintats al Braç Eclesiàstic, en concret el representant de l'orde militar de Montesa.

Des de que en 1910 Martínez Aloy va publicar la seua obra², la majoria dels qui van escriure a propòsit del quadre van voler veure en el cavaller que du la creu de l'orde de Montesa al pit Jaime Juan Falcó, comanador de Perputxent en la mateixa Orde i primer lloctinent general³. L'autor, com

- ¹ *Levante-EMV*, dimecres, 24 d'agost de 2005, pp. 4-5; *El Mundo*, dimecres, 24 d'agost de 2005, contraportada; *Levante-EMV*, diumenge, 28 d'agost de 2005, suplement dominical *En domingo*, pp. 1 i 3; *Las Provincias*; dimecres, 24 d'agost de 2005, p. 54.
- ² MARTÍNEZ ALOY, José, *La casa de la Diputación*, València, Establecimiento Tipográfico Doménech, 1909-1910.
- ³ No obstant, Tramoyeres identificava en 1891 el mateix personatge amb el Mestre de Montesa; TRAMOYERES BLASCO, Luis, "Pinturas murales del Salón de Cortes de Valencia", en *El Archivo, revista de ciencias históricas*, València, impremta de Francisco Vives Mora, 1891, tom V, p. 101. Sobre Falcó hi ha informació a les obres de SAMPER i GORDEJUOLA, frey Hipólito de [religiós de Montesa (1652)], *Montesa Ilustrada. Origen, fundación, principios, institutos, casos, progresos, jurisdicción, derechos, privilegios, preeminencias, dignidades, oficios, beneficios, héroes y varones ilustres de la Real, ínclitya y nobilíssima Religión Militar de N. S. Santa María de Montesa y San George de Alfama*, València, Gerónimo Vilagrassa, 1669, 2 vols., en particular el vol. II, pp. 568-571; RODRÍGUEZ, José, *Biblioteca Valentina*, València, imprentes de V. Cabrera i J. T. Lucas, 1703 i 1747 (facsmil, València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana, 1990) pp. 189-193 i 471; XIMENO, Vicente, *Escritores del Reyno de Valencia*, València, Joseph Estevan Dolz, 1747-49, 2 vols. (facsmil, Librerías París-Valencia, 1980) vol. I, pp. 193-196; ROBRES LLUCH, Ramón, "El comendador Jaime Juan Falcó: ciencia, humanismo y esclavos (1522- 1594)", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, t. XLVII (1971), pp. 87-153; PONS MULET, José, *Jaime Joan Falcó: su entorno cultural y sus "Epigrammata"*, Valencia, Universitat, 1995, tesi doctoral; FALCÓ, Jaime Juan, *Obras* (LÓPEZ CAÑETE, D., ed. lit.), León, Universidad de León, Secretariado de Publicaciones y Medios Audiovisuales, 1996.

El Braç Eclesiàstic. Vicent Requena, 1592-93.
Sala Nova del Palau de la Generalitat.

ell mateix anota, va justificar la seua proposta en base a les dades aportades al llibre de José Villarroya⁴: així, com Falcó era el lloctinent general de Montesa en 1593, data d'acabament del quadre, la seua situació a l'obra hauria de ser, en principi, lògica.

Algunes dècades després, la proposta que en relació a Montesa havia fet en el seu dia Martínez Aloy la va recolzar Vicente Ferrán i Salvador⁵. Recentment Salvador Aldana, en les seues publicacions sobre el palau de la Generalitat i en base al que ja s'havia dit, va continuar considerant Jaime Juan Falcó el representant de l'Orde militar valencià⁶.

Hui, després de la lectura de diversos textos sobre l'orde de Montesa, creiem que caldria barrallar la possibilitat de que l'enigmàtic cavaller siga no Falcó, sinó Pedro Luis Galcerán de Borja, el darrer Mestre de l'Orde.

La presència de l'orde de Montesa a les Corts apareix documentada per primera vegada a les celebrades en 1329-1330⁷. L'orde militar del Regne, encara que fundada feia poc (en 1319) hi assistí en aquella ocasió representada pel seu Mestre, en aquells moments fra Pere de Tous. Així, en les successives convocatòries a corts serà el Mestre de Montesa qui, com a representant de l'orde militar, hi participe. Amb tot, la possibilitat d'intervindre a través de procuradors en qualsevol dels braços de les corts fou admesa ja al segle XIV. No obstant, poc a poc van anar establint-se una sèrie de requisits i en el cas de l'orde de Montesa, s'acordà que havia de ser representada, cas de no poder acudir la màxima dignitat, per un comanador o per alguna

persona de l'hàbit de l'Orde⁸, en qui segons pensem, delegaria el Mestre les seues funcions.

JUSTIFICACIÓ DE LA PROPOSTA

El 8 d'agost de 1592, els diputats de la Generalitat van encarregar als pintors Joan Sarinyena, Francesc Poço i Vicent Requena unes pintures de

“... los estaments de la present ciutat y Regne, ço és, en la una paret lo stament eclesiàstich y el lo altre lo stament militar y en la altra lo stament real de la ciutat y regne de València...”.

Vicent Requena es va encarregar de pintar l'estament eclesiàstic, compostat en aquell temps per un total de dèset personatges, als quals se'ls afegí anys després dos figures més. Poc després, el 28 de setembre, Requena es comprometia davant notari a pintar en la paret estipulada i a l'oli les dèset persones que integraven aleshores l'estament⁹. Segons Martínez Aloy, el 22 de setembre de 1593, el quadre ja estaria acabat¹⁰.

Així les coses, quan el pintor estaria treballant ja en el quadre, l'orde de Montesa travessava per una conjuntura singular: el 20 de març de 1592 havia mort el darrer Mestre, Pedro Luis Galcerán de Borja i per una butlla lliurada el 1587, el Maestrat havia de passar al rei Felip II. L'assumpció de l'Orde pel rei es va demorar uns mesos i no es va fer efectiva fins el 8 de desembre de 1592, quan els comissaris enviats per Felip II (Juan

⁴ VILLARROYA, Joseph, *Real Maestrazgo de Montesa. Tratado de todos los derechos, bienes y pertenencias del Patrimonio y Maestrazgo de la Real y Militar Orden de Santa María de Montesa y San Jorge de Alfama*, València, Benito Monfort, 1787, 2 vols. (reedició, Generalitat Valenciana, 1991), vol. I, p. 150.

⁵ FERRÁN i SALVADOR, Vicente [cavaller de l'orde de Calatrava (1921)], “Las órdenes militares en el estamento eclesiástico de la Generalidad”, en *Generalitat. Boletín de la Diputación Provincial de Valencia y de la Institución Alfonso el Magnánimo*, núm. 2 (1963), pp. 49-51.

⁶ ALDANA FERNÁNDEZ, Salvador, *El palacio de la “Generalitat” de Valencia*, València, Generalitat, Consell Valencià de Cultura, 1992, 3 vols.; un resum d'aquesta obra va aparèixer després amb el títol *El Palau de la Generalitat Valenciana*, València, Generalitat, Consell Valencià de Cultura, 1995, 124 pàgines.

⁷ ROMEU, Sylvia, *Les Corts Valencianes*, València, Eliseu Climent, 1985, p. 99.

⁸ *Ibidem*, pp. 104-105.

⁹ MARTÍNEZ ALOY, J., *ob. cit.*, p. 155.

¹⁰ *Ibidem*, p. 156.

Pacheco i Juan de Quintanilla¹¹, cavaller i religiós de l'orde de Calatrava) van seure a la cadira que el Mestre tenia reservada al cor de l'església del castell-convent de la vila de Montesa.

Per a governar l'Orde, Felip II va haver de dotar-la d'un nou organigrama, creant, entre d'altres, el càrrec de *lloctinent general de Mestre en la ciutat i regne de València*¹², ofici que el rei va instituir el 20 de juny de 1593, pocs mesos abans que Requena acabara el seu quadre de l'estament eclesiàstic¹³. El primer lloctinent general de Montesa va ser el comanador de Perputxent, Jaime Juan Falcó. No obstant, Falcó no va arribar a exercir mai com a lloctinent, ja que el temps que li quedava (va faltar el 31 d'agost de 1594) el va passar a Madrid. En conseqüència, com la recent creada dignitat, segons els Furs, exigia residència al Regne, les seues funcions les va assumir, com a substitut, el comanador d'Atzeneta, fra Juan Ferrer de Calatayud. De moment al *lloctinent general de Mestre en la ciutat i regne de València* competien la jurisdicció temporal i espiritual de Montesa i també la contenciosa. No obstant, els poders que en principi tenia la nova dignitat no eren ilimitats; fins i tot no comptava amb cap remuneració per l'exercici del nou càrrec. Haurien de passar encara alguns anys per a que el lloctinent general de Montesa es consolidara com a la màxima autoritat de la institució després del rei. Per tant, en vista del que hem exposat, creiem que és un tant arriscat donar a la segona veu de l'estament el nom de Jaime Juan Falcó. El més probable és que Vicent Requena, que portava treballant en el seu quadre des de setembre de 1592, ni s'enterara dels canvis que s'estaven produït en l'orde de Montesa i menys encara de la creació d'una nou càrrec mesos abans d'acabar el seu treball. El pintor havia estat contractat per a pintar l'estament eclesiàstic i en conseqüència quan començaria a treballar (setembre de 1592) ja tindria clar que havia de pintar, entre altres, el Mestre de Montesa.

Un altre aspecte que podria corroborar la nostra hipòtesi és el tamany i la situació de la creu de Montesa en el vestit del personatge. El cavaller que va pintar Requena porta una creu al centre del pit relativament gran, si la comparem amb les insígnies dels representants de les altres ordes militars. És a dir, que d'acord amb la nomenclatura utilitzada per l'orde de Montesa porta la *gran creu*. Dur la gran creu de Montesa era aleshores un distintiu reservat sols al Mestre de l'Orde, al comanador major i al clauer¹⁴. El lloctinent general aconseguirà aquesta distinció molts

anys després¹⁵, per tant, el personatge pintat al quadre de Requena no pot ser Falcó, ja que cas de ser-ho, duria la creu més menuda i al costat esquerre, tal i com el va representar Joan Ribalta al quadre que es conserva al Museu de Belles Arts de València. Fins i tot els cavallers que van succeir Falcó en l'ofici de lloctinent general van continuar duent la creu de l'Orde sobre el costat esquerre, com podem veure en alguns retrats d'aquests personatges¹⁶.

Tenint en compte que qui anava a les Corts solia ser el Mestre de Montesa, el més prouït per un representant seu, però el seu lloc a l'estament corresponia a la dignitat episcopal, que és la que realment es va pintar.

En conclusió, pensem que s'hauria d'identificar el cavaller de Montesa pintat al quadre de l'estament eclesiàstic amb el darrer Mestre de Montesa: Pedro

¹¹ Per cert, Juan de Quintanilla és el personatge de l'orde de Calatrava que va pintar Requena al quadre que comentem.

¹² ANDRÉS ROBRES, Fernando, «La singularidad de la hermana pequeña. Algunas consideraciones sobre el gobierno de la Orden de Montesa y sus relaciones con la monarquía (siglos XVI-XVIII)», *Hispania. Revista Española de Historia*, Vol. LV, n.º 190 (1995), pp. 547-566.

¹³ Curiosament, també fou Vicent Requena l'autor del retaule d'Ànimes que conserva l'església parroquial de Montesa.

¹⁴ L'estatut 12 del Capítol General de 1579 recordava "que solo las tres dignidades [Mestre, comanador major i clauer] las lleven [les creus] en mitad del pecho"; BELTRÁN i PERIS, frey Miguel [religiós de l'orde de Montesa (1605)], *Libro de las Visitas, Capítulos generales, bullas apostólicas y otras cosas tocantes a la orden de Montesa*; manuscrit, 1633, Biblioteca Nacional, ms. 845, f. 141.

¹⁵ Ho va aconseguir, gràcies a l'erudició de Samper, el IX lloctinent general, fra Juan Crespí i Brizuela; al respecte podeu veure SAMPER i GORDEJUOLA, frey Hipólito de, *Información en derecho sobre la institución de la dignidad de Lugarteniente General de Su Magestad en la Inclita Religión Militar de Nuestra Señora de Montesa y San Jorge de Alfama. Su precedencia a las demás dignidades de la Orden. Sus honores y preeminencias. Y especialmente la de la Gran Cruz con que Su Magestad puede y deve ilustrarla*, València, Gerónimo Vilagrassa, 1666, 35 pàgines.

¹⁶ Podeu veure reproduccions d'aquests retrats en FERRÁN i SALVADOR, Vicente, *El Castillo de Montesa. Historia y descripción del mismo precedida de un bosquejo histórico de la Orden Militar de Santa María de Montesa y San Jorge de Alfama*, València, Hijo de F. Vives Mora, 1926 (hi ha edició facsímil a càrrec nostre en *Documenta. Textos recuperats per a la història de Montesa*, núm. 3, Montesa, Associació Cultural d'Amics del Castell fra Miquel d'Aràndiga, 1996) i BORJA i ARÁNDIGA, Joan, *Breve resolución de todas las cosas generales y particulares de la Orden y cavallería de Montesa (1624)*; manuscrito de frey Joan Borja, religioso montesiano; edició i estudi preliminar de Fernando Andrés Robres i Josep Cerdà i Ballester, València, Institució Alfons el Magnànim, 2004.

Jaime Juan Falcó, per Joan Ribalta.
Museu de Belles Arts de València.

Escut del Mestre Borja.

Luis Galcerán de Borja¹⁷, fill del tercer duc de Gandia, besnét d'Alexandre VI, germanastre del general dels jesuïtes (canonitzat el 1671) i parent de bisbes i cardenals. Va ingressar en l'orde de Montesa de benixquet. Als dotze anys era comanador major i als dèsset, després d'una tensa elecció, passà a ocupar la més alta dignitat: la de Mestre.

Possible representació de Pedro Luis Galcerán de Borja, darrer Mestre de Montesa. Detall del quadre de la Sala Nova del Palau de la Generalitat.

¹⁷ Existeix informació del personatge als treballs de ANDRÉS ROBRES, Fernando, "Borja y Castro, Pedro-Luis Galcerán de", *Diccionario Biográfico Español*, Madrid, Real Academia de la Historia, en premsa; *Id.* «Galcerán de Borja, Felipe II y la tardía incorporación del maestrazgo de la Orden de Montesa a la Corona. Los hechos (1492-1592)», en MARTÍNEZ RUIZ, Enrique y SUÁREZ GRIMÓN, Vicente (eds.), *Iglesia y Sociedad en el Antiguo Régimen. III Reunión Científica de la Asociación Española de Historia Moderna*, Las Palmas de Gran Canaria, Universidad, 1994, pp. 409-420; SUÁREZ MONTAÑÉS, Diego, *Historia del Maestre último que fue de Montesa y de su hermano Don Felipe de Borja. La manera como gobernaron las plazas de Orán y Mazalquivir, reinos de Tremeccén y Ténez, en África, siendo allí capitanes generales, uno en pos del otro, como aquí se narra, edición i estudio preliminar de Beatriz Alonso Acero i Miguel Ángel Bunes Ibarra*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2005.

Pedro Luis Galcerán de Borja, que va governar l'Orde durant quaranta-huit anys (de 1544 a 1592), estigué implicat en lluites nobiliàries i va casar (quan no ho havia fet cap antecessor seu) amb Eleonor Manuel. Exercí de virrei a Orán, va ser processat per la Inquisició en 1572 acusat de sodomia, i practicà el nepotisme fins a límits extrems. Després de llargues negociacions amb Felip II, va

lliurar el Maestrat al rei, el qual el va nomenar virrei de Catalunya.

El darrer Mestre de Montesa va faltar a Barcelona el Divendres Sant (20 de març) de 1592. Tenia 62 anys i fou soterrat en la sepultura de la seua família a la col·legiata de Gandia. Hui el retrobem de nou des del seu lloc al palau de la Generalitat.